

Eva Reimers

Renita Sörensdotter:

*Omsorgsarbete i omvandling.
Genus, klass och etnicitet i hemtjänsten*

**Doktorsavhandling, Socialantropologi, Stockholms universitet
Göteborg, Stockholm: Makadam Förlag, 2008**

Hemtjänstyrket är ett yrke i förvandling. Från att totalt ha dominerats av lågutbildade kvinnor från arbetarklassen med svensk bakgrund, har inslaget av manlig personal och personal med ickesvensk bakgrund blivit allt större. Även arbetsuppgifterna förändras. Från att ursprungligen främst syssla med städning, matlagning och aktivering, består arbetet nu i allt högre grad av att ta hand om kroppsliga behov. Dessa olika förändringar utgör bakgrund till den arbetslivsstudie som presenteras i avhandlingen *Omsorgsarbete i omvandling. Genus, klass och etnicitet inom hemtjänsten* av Renita Sörensdotter. Syftet med studien är att analysera

hur diskurser om framför allt genus men även sexualitet, etnicitet och klass bidrar till att konstruera, möjliggöra och begränsa hemtjänstpersonalens position, yrkesroll och arbetsvillkor. Ytterligare ett syfte är att synliggöra komplexiteten i ett yrke och professionaliteten hos en arbetsgrupp med

låg samhällelig status. Materialet för studien består av deltagarobservationer från två olika hemtjänstgrupper på två olika orter i Sverige; en på en mindre ort i Mellansverige – i studien kallad Bruksort – och en i Stockholms innerstad.

Boken har en solid teoretisk bakgrund, inte minst med avseende på genus och sexualitet. Sörensdotter har hämtat sina teoretiska utgångspunkter från queerteoretisk och feministisk forskning, men också från den Bourdieu-inspirerade klassforskningen hos Beverly Skeggs, samt från postkolonial etnicitetsforskning. Gemensamt för dessa teoretiska perspektiv är att de betraktar subjektpositioner utifrån genus, sexualitet, klass och etnicitet som socialt konstruerade.

Eva Reimers är docent vid Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet. Hon var fakultetsopponent på Sörensdotters avhandling. eva.reimers@ituf.liu.se

Materialet för studien består av intervjuer och deltagande observation. Gruppen på Bruksort består av 21 personer, medan gruppen i Innerstad består av 14 personer. Bägge grupperna är indelade i två grupper och har sin lokal i anslutning till ett äldreboende. Bägge grupperna har stor frihet att organisera arbetet inom gruppen. Till skillnad från Bruksort återfinns i Innerstad en del personal med högskoleutbildning, dock inte inom omsorgs- eller vårdsektorn. All personal vid Bruksort är kvinnor med svensk eller finsk bakgrund. I Innerstadsgruppen arbetar både kvinnor och män. I Innerstad har drygt hälften av personalen icke-svensk bakgrund.

Genom att ringa in situationer och berättelser med utgångspunkt i teman som berör genus, sexualitet, etnicitet och klass har Sörensdotter fångat in hur informanterna förhåller sig till, talar om och ifrågasätter några av de maktordningar som de är involverade i. Studien betecknas av Sörensdotter som antropologi på hemmaplan.

Studiens resultat presenteras i fem kapitel. Det första av dessa inleds med en genomgång av hemtjänstens historiska bakgrund, för att sedan behandla hemtjänstpersonalens yrkesval. Vid bägge grupperna berättas om hemtjänsten som något man hamnar i snarare än väljer. Att stanna i yrket framställs däremot som ett medvetet val där man väljer att stanna för att man trivs med friheten, omväxlingen, intressanta möten med vårdtagare och den goda arbetsgemenskapen. Även om de flesta hävdar att de råkat hamna i hemtjänsten, domineras hemtjänsten av kvinnor med arbetarklassbakgrund. Detta beror enligt författaren på att det låga kravet på utbildning inom hemtjänsten öppnar för att kvinnor som är kunniga inom hushåll och omsorg söker sig dit. Yngre, såväl kvinnor som män, saknar ofta denna kunskap och därmed också den önskvärda kompetensen.

I bokens andra resultatkapitel redogörs för hur personalen förstår och hanterar olika känslomässiga aspekter av arbetet. I sina möten med vårdtagarna balanserar de mellan att å ena sidan etablera vänskapsrelationer och å andra sidan hålla distans. När personalen talar om detta använder de gärna teatermetaforer såsom "masker" och "roller". Känslor är dock inte enbart en "mask" som man tar på eller en roll man spelar. En del informanter menar att det är viktigt att tycka om vårdtagaren för att kunna ge god omsorg. Gränsen mellan den goda vänskapen och en närhet som upplevs som kravfylld och påträngande är dock hårfin. Därför förordar vissa att den generella ambitionen att inte för många olika personal ska gå till samma vårdtagare bör balanseras med att ingen ska gå för länge till samma vårdtagare. Det emotionella arbetet handlar inte bara om att få vänner bland vårdtagarna. Det finns även vårdtagare som det är svårt att tycka om och som man ogärna besöker. Sörensdotter fann dock att hur bedrövligt det än var att gå till vissa vårdtagare ansträngde sig personalen för att förklara och förstå, finna orsaker som gjorde beteenden begripliga och ursäktliga.

Författaren menar att en stor del av känslöarbetet kan förstås utifrån hemtjänstpersonalens omsorgsidentitet, vilken präglas av normer för godhet. Hon hävdar också att det finns stöd för både närhet och distans i yrkesdiskursen. Ju mer man internaliserar hemtjänstens yrkesnormer om både närhet och distans, desto mindre kommer man att uppleva att man spelar en roll. Genom att bearbetningen av upplevelser hos vårdtagare sker i arbetsgruppen blir detta sammanhanget där man tillsammans talar fram yrkesroll och yrkesnormer.

För att studera hur personalen förhåller sig till olika normativa ordningar fokuserar Sörensdotter på skämt och jargong i personalgrupperna. I Bruksort skämtade personalen mycket om män och manlighet, både om mäns bristande förmågor och om män som sexuella objekt. På så sätt iscensattes kvinnlighet i kontrast till manlighet, samtidigt som man befäste den heterosexuella normen. Den kvinnlighet som gjordes i gruppen hade även andra gränser, såsom husmoderskunskap. Genom att ofta referera till kön när de beklagar sig över arbetets villkor och hur det värderas, visade personalen på Bruksort att de var medvetna om mäns överordning och kvinnors underordning. I den konstruerade femininiteten ingick dock inte krav på förändring.

Till skillnad från gruppen på Bruksort var Innerstadsgruppen blandad med avseende på genus, etnicitet, klass och utbildningsnivå. Även om det var fler kvinnor än män i gruppen var det tre män som utmärkte sig mest med avseende på genus. Dessa skapade homosocial gemenskap genom att sitta tillsammans, vända sig till varandra, avbryta när kvinnor talade samt brygga eget kaffe. Andra formeringar i Innerstad var de som var baserade på etnicitet och språk. Sörensdotter menar att detta visar att homosocialitet inte är tillräcklig för att belysa hur sociala grupper sätts samman genom begär till lika genus. Det finns också sammanslutningar baserade på gemensamt intresse som överskrider genus som särskiljande.

I Innerstadsgruppen skämtades sällan om män. Däremot skämtade männen mycket om kvinnor. Sörensdotter hävdar att mäns skämtande om kvinnor var mer kränkande än kvinnors skämtande om män. Dels för att kvinnorna var närvarande i Innerstad och dels för att kvinnorna, till skillnad från männen, skämtade från en underordnad position. Medan etnicitet sällan eller aldrig blev föremål för skämt i Bruksort, var det vanligt förekommande i Innerstad, framför allt från dem som hade icke-svensk bakgrund. Man använde även skämt som ett sätt att hantera att vissa vårdtagare var negativa till personal med icke-svenskt ursprung.

En del i den politiska jämställdhetsideologin är tanken att det är viktigt att få fler män att arbeta inom vård och omsorg. Argumentet är att män och kvinnor tillför olika kvaliteter till arbetsgemenskapen som tillsammans skapar bättre arbetsplatser än de enkönade. Sörensdotters intervjuer med enhetschefer gav

stöd för att denna uppfattning också existerar med avseende på hemtjänsten. Observationer och intervjuer bland personalen gav dock anledning att nyansera resonemanget. Hon fann exempelvis att det inte ovanliga påståendet att kvinnor bara pratar barn och familj med varandra inte stämde överens med hennes observationer. Det avgörande var inte genus utan föräldraskap. Hon fann även att trots att många arbetsuppgifter var fysiskt krävande, gick de att genomföra utan fler män i arbetsgruppen.

Stereotyper om manligt och kvinnligt hade dock en rad effekter för hur arbetet genomfördes och hur informanterna såg på sitt arbete. En manlig personal menade att män behandlades som en större auktoritet än kvinnor. En annan tillstod att han kunde slippa arbetsuppgifter som vårdtagarna menade var mer lämpade för kvinnor. Det fanns även vårdtagare som vägrade att släppa in män. Det är dock inte alltid självklart att beteenden och effekter hör samman med genus. Resultaten av analysen visar att det inte går att se någon större skillnad på hur kvinnor och män arbetar. Tal och diskurs i jämställdhetsideologi utgår från stereotyper, det konkreta arbetet från förmågor oavsett kön.

Trots likheter mellan jämställdhetsdiskurs och mångfaldsdiskurs visar studien att medan maskulinitet i regel framställs som något åtråvärt tenderar invandrarbakgrund att problematiseras. Istället för tal om det positiva i etniskt blandade arbetsgrupper fann Sörensdotter att hennes frågor kring mångfald ledde till att personalen lyfte fram problem, såsom vårdtagare med negativa attityder mot invandrare, kulturkrockar, matvanor, språkliga missförstånd etcetera.

En inte oväsentlig del av hemtjänstpersonalens professionalitet består av att läsa av vårdtagarnas kroppar för att fastställa behov av hjälp och av att beröra och vårda vårdtagarnas kroppar, samtidigt som man bevarar integriteten hos både sig själv och vårdtagaren. Nära frågan om kroppslig beröring ligger också frågan om nakenhet. Många vårdtagare behöver hjälp med personlig hygien och måste därför vara nakna tillsammans med hemtjänstpersonalen. Detta kan vara känsligt, dels för att den som är naken får svårt att upprätthålla bilden av det jag som man vill iscensätta inför andra, dels på grund av den närhet som finns mellan nakenhet och sexualitet. Den sexuella dimensionen måste på olika sätt avgränsas från njutningen i beröringen. Även om inte personalen talade om detta visade de i sitt arbete att de var medvetna om den balansgång som nakenhet och beröring innebär. Det tog sig bland annat uttryck i att de försökte få vårdtagaren att göra så mycket som möjligt själv och att de minimerar antalet personer som besökte varje vårdtagare. Sörensdotter kunde även notera att vårdtagarens kropp framstod såsom indelad i zoner, vilka det var tillåtet att beröra och tala om i varierande grad. Hon fann att det från både personalens och vårdtagarnas sida tycktes mer oproblemiskt när kvinnor berörde nakna vårdtagare, än när män gjorde det.

Sörensdotter menar att hanteringen av sådant som är äckligt och smutsigt bidrar till hemtjänststyrkets låga status och att detta därför är viktigt att belysa. Att hantera besvärande kroppslukter med bevarad respekt för vårdtagaren utgör en del av yrkeskompetensen. Hon skildrar situationer som präglades av kaos och lukter från kroppsvätskor. Situationerna visar att respektabilitet är ett ouppnåeligt ideal för den som inte kan kontrollera sin kropp. De visar också att hemtjänstpersonalen upparbetat en oerhörd kompetens för att kunna handskas med dessa situationer. Denna kompetens värderas dock inte av samhället menar Sörensdotter. Istället är det yrkets koppling till kroppen och det smutsiga, tillsammans med dess koppling till kvinnor, som gör att det värderas lägre än yrken som länkas till tanke, förnuft och renhet.

I avhandlingen *Omsorgsarbete i omvandling – genus, klass och etnicitet* presenterar Renita Sörensdotter ett viktigt bidrag till forskning om omsorgsarbeten i allmänhet och hemtjänstarbete i synnerhet. Boken presenterar en socialantropologisk arbetslivsstudie som lyfter fram och synliggör en yrkesgrupp som är lite beskriven och beforskad. Den visar på den komplexitet som yrket består av och den professionalitet och omsorgskunskap som personalen tillsammans utvecklar och besitter. Att på detta sätt beskriva och sätta ord på denna till stora delar tysta kunskap, kan väsentligen bidra till att yrket och de som arbetar inom hemtjänsten värderas högre än vad som hittills varit fallet.

Studien är en feministisk studie av ett kvinnodominerat yrke och kvinnodominerade arbetsplatser och dess, enligt min mening, största bidrag ligger i slutsatsen om förhållandet mellan de omsorgsnormer som utvecklats i den lokala arbetskulturen och yrkespraktiken och andra samhälleliga normer. I arbetet är det omsorgsnormerna som ges större betydelse och blir mer avgörande för hur man förstås som hemtjänstpersonal, än vad som är fallet för genus, sexualitet, klass och etnicitet. Genom att lyfta fram detta visar avhandlingen hur dominerande normer om genus, klass och etnicitet kan omvandlas. Parallellt med att personalgrupperna blir mer heterogena och arbetsuppgifterna förändras, gör omsorgsnormen genus-, etnicitets- och klassnormerna mindre stabila.

Sörensdotters bok har goda förutsättningar att få många läsare. Även om den är skriven inom ämnet socialantropologi, är den synnerligen relevant också för andra ämnen, inte minst socialt arbete. Den är dessutom skriven med ett språk som gör den tillgänglig för en bredare allmänhet med intresse för den verksamhet som bedrivs inom hemtjänsten, såsom personal, vårdtagare eller anhörig.

